

# KRITICKÝ REALISMUS: ONTOLOGICKÁ BÁZE POSTKEYNESOVSKÉ EKONOMIE

Lukáš Kovanda, Národohospodářská fakulta VŠE v Praze<sup>1</sup>

## 1. Úvod

Globální finanční krize z let 2007 až 2009 přináší kromě řady praktických otázek i tázání o správnosti teorií a metod, jichž ekonomie užívá. Širší veřejnost je znepokojena nastalou situací a je mediálním folklórem doby připomínat, že ekonomů, kteří předpověděli krizi je jako šafránu a že prakticky celá ekonomická obec v tomto ohledu selhala (pro podrobnější diskusi viz Kovanda 2009). Cílem tohoto textu však není vynášení podobných kategorických soudů. Spíše nám půjde o představení metodologických aspektů alternativní výzkumné tradice<sup>2</sup> v metodologii, a to konkrétně výzkumné tradice postkeynesovské.<sup>3</sup> Zmíněné rozhořčení veřejnosti lze totiž číst též jako explicitní volání po jiné podobě ekonomie, jež bude lépe reflektovat realitu. V rámci ekonomické obce samotné není ovšem takové volání ničím novým. Takzvaná ortodoxní<sup>4</sup> výzkumná tradice je totiž zcela běžně zpochybňována různými heterodoxními výzkumnými tradicemi – či školami myšlení –, z nichž klíčovou je právě postkeynesovství. Je zřejmé, že dlouhotrvající kritika ortodoxie ze strany heterodoxních ekonomů může získat v souvislosti s globální finanční krizí a jejími dopady nový impuls, jenž bude odrážet zesílenou poptávku veřejnosti po „lepší ekonomii“. Může

1 Tato práce necht' je věnována památce profesora Milana Sojky (1951–2009). Bez jeho cenných rad by nikdy nevznikla.

2 *Výzkumná tradice* utváří v pojetí Laudanově analogii ke Kuhnovu *paradigmatu* a k Lakatosovu *výzkumnému programu*. Dle Phebyho (1988, s. 74–75) je právě Laudanův koncept poměrně nejvíce relevantní pro popis ekonomie. Pro detailnější diskusi viz Kovanda (2006).

3 Luigi L. Pasinetti, jeden z předních postkeynesovců podotýká, že postkeynesovská výzkumná tradice vždy trpěla nedostatkem homogenity, avšak jmenuje osm znaků, které jí podle jeho názoru jedinečně charakterizují: (1) realita jako počáteční bod jakékoliv teorie; (2) ekonomická logika s vnitřní konzistencí, nikoliv jen ve smyslu formalistického rigoróza; (3) Malthus a jiní klasici coby historický inspirační zdroj; (4) ne-ergodické (spíše než statické, bezčasové) ekonomické systémy, v nichž ač je minulost spjata s budoucností, obě nikdy nekoincidují; (5) makroekonomie před mikroekonomií; (6) nerovnováha a nestabilita, a nikoliv ekvilibrium, jako normální stav ekonomiky; (7) ekonomický růst a rozdělení důchodu jako klíčové téma; a konečně (8) silné sociální citění, kritické ke konceptu *laissez-faire* (Pasinetti, 2005, s. 841–4). Pro další představení této výzkumné tradice viz Kovanda (2006).

4 Lawson (2006) označuje za *ortodoxní* současnou mainstreamovou, zejména neoklasickou ekonomii. Argumentuje dále, že pojitko mezi *heterodoxními* výzkumnými tradicemi, za něž označuje například starý institucionalismus, postkeynesovství, neoricardovství, (neo)rakouskou školu, ale taktéž neomarxismus či nově ekonomii feminismu lze, alespoň implicitně, hledat v rovině ontologické. Heterodoxní ekonomie dle něj sjednocuje zejména nedůvěra v míru, s níž jsou matematicko-deduktivní metody užívány v rámci ortodoxní ekonomie hlavního proudu k popisu uspořádání ekonomického systému.

být proto cenné zvláště v této době připomenout a představit si alternativní přístupy k tvorbě ekonomických teorií a alternativní metodologická ukotvení, neboť dle mnohých kritiků ortodoxie selhává mainstreamová ekonomie v rovině teorii a hospodářskopolitických doporučení v první řadě právě proto, že je metodologicky chybně ukotvena (např. Lawson 2006).

Na následujících řádcích si proto představíme alternativní metodologické přístupy již řečené postkeynesovské ekonomie, zejména pak kritický realismus. Dříve než však nastíníme tento přístup, který dle mnohých ekonomů představuje ontologickou bázi postkeynesovství, stručně popíšeme zásadní metodologické přístupy dřívějšího stádia postkeynesovské výzkumné tradice, a to zejména ty spjaté se jmény Johna Maynarda Keynesa, za jehož autentické pokračovatele se postkeynesovci považují, a Nicholase Kaldora. Lze argumentovat, že významným pojítkem mezi metodologickými přístupy Keynesa, Kaldora a představitelů kritického realismu je upřednostňování babylonského módu myšlení.<sup>5</sup>

## 2. Keynesovy a Kaldorovy přístupy k metodologii

Keynesovy i Kaldorovy metodologické přístupy souzní také s postojem Joan Robinsonové, další významné představitelky postkeynesovské výzkumné tradice. Ta, co se týká metodologických otázek, varovala na jedné straně před vědou, jež bude příliš svázána metodologickými pravidly na straně jedné, a na straně druhé před příliš laxními přístupy ve smyslu Feyerabendova „cokoliv je možné“ (viz Dowová, 1997, s. 87).

Keynes se v pracích věnovaných metodologii (např. 1979) zabýval předně problémem indukce a hledal odpověď na otázku, jak při omezené možnosti empirického dokazování ospravedlnit a obhájit konkrétní řešení specifického problému. Tvrdit o daném fenoménu, že je jistý, lze podle něj jen v rámci tautologie anebo tehdy vycházíme-li z pozorování takového jevu, jenž se stále dokola opakuje. Avšak naprostá většina jevů ve společenských systémech je nejistá, neboť tyto systémy nelze nahlížet jinak než jako otevřené. Logická jistota pak v otevřených systémech může nastat jen zřídka, protože celá škála relevantních proměnných, které daný fenomén ovlivňují, je zpravidla neznámá; jistota plynoucí z empirického sledování je ovšem rovněž limitována, jelikož evoluční procesy a změny, které jsou otevřeným systémům vlastní, omezují, ba znemožňují přítomnost opakujících se jevů a událostí.

*„[Z]atímco ekonomické a racionální poznání je obecně nezbytně nejisté, lze je zároveň podrobit racionální obhajobě a tedy i modifikaci, jestliže vyvstanou nové okolnosti, jestliže*

5 Dowová (1996) argumentuje, že výzkumné tradice v ekonomii v zásadě vycházejí ze dvou ústředních módů, *karteziánsko-euklidovského* a *babylonského*. Módy myšlení přitom chápe jako způsoby konstruování a předkládání argumentů a teorií, stejně jako postupy v přesvědčování ostatních o vlastní pravdě. Karteziánsko-euklidovský modus myšlení (užívaný například mainstreamovými ekonomy) chápe ekonomický systém jako uzavřený, což implikuje přínosné uplatnění axiomaticko-deduktivní metody; jednotlivé složky systému jsou pojímány atomisticky, a nikoliv organismicky, a proto je možno je analyzovat po částech, za podmínky *ceteris paribus*. V rámci babylonského módu myšlení (jež užívají například postkeynesovci a mnohé další heterodoxní výzkumné tradice v ekonomii) je ekonomický systém pokládán za otevřený. Axiomatické odvozování je zavrženo, neboť jediná chyba v logickém řetězci může zapříčinit jeho celé zhroucení. Alternativním řešením jsou argumentace konkrétního problému z různých poloh, s odlišnými počátečními body. Ideální je taková teorie, v níž se náhledy z těchto poloh navzájem doplňují a posilují.

*se objeví nová data. Logika otevřených systémů tedy tvoří základ kritického racionalismu, jenž na jedné straně uhýbá před nebezpečím preskriptivismu a na straně druhé před úskalími deskriptivismu.*“ (Dowová, 1997, s. 87–8; vlastní překlad)

Takové pojetí poskytuje bázi pro celou škálu způsobů odvozování teorií i pro stanovení kritérií, které z nich následně preferovat.

Keynesova „obyčejná logika“<sup>6</sup> (Dowová, 1997, s. 88) tedy začíná u ontologického náhledu, dle něhož jsou společenské systémy spíše organismické než atomistické, a dále určuje epistemologické, metodologické i teoretické přístupy. Metodologické povědomí je při tvorbě teorií důležité, a nikoliv naopak. Ještě důležitější ovšem dle Keynesovy filozofie je povědomí epistemologické a ontologické. Takový postoj se dle Dowové rozchází s metodologickým přístupem současné mainstreamové ekonomie, která věří, že studium ekonomické praxe přinese své plody v podobě sestavení určitých a víceméně závazných preskripcí pro vědeckou činnost. Keynes sice hlásá otevřenost k různým způsobům odvozování teorií, avšak stejně tak horuje za to, aby každá teorie byla epistemologicky a ontologicky ukotvena. Keynesovská filozofie je tak vskutku babylonská; nelze ji označit ani za pozitivistickou, ani za postpozitivistickou;<sup>7</sup> nachází se, takto viděno, „někde uprostřed“.

Nicholas Kaldor nikdy systematicky neformuloval alternativní metodologický koncept, přesto, jak uvádějí například autoři Thomas Boylan a Paschal O’Gorman, reprezentuje jeho poválečné dílo jednu z ústředních kritik ortodoxní teorie a její metodologie ve dvacátém století (Boylan; O’Gorman, 1997, s. 503). V této kritice jsou pak dle mnohých implicitně zahaleny Kaldorovy metodologické vize, a to přibližně počínaje rokem 1966, kdy kulminoval takzvaný „spor dvou Cambridgí“ (viz další text).

Setterfield (1998) však argumentuje, že Kaldorova metodologická kritika ortodoxie je již – navzdory obecnému přesvědčení, podle něhož prodělal během své kariéry lineární posun od obhajoby walrasovské ortodoxie k postkeynesovské heterodoxii – v jisté formě obsažena v jeho raném díle *A Classificatory Note on the Determinateness of Equilibrium* (1934), a že dokonce je tato kritika, vycházející z koncepce „path dependency“,<sup>8</sup> v jistém smyslu radikálnější (1998, s. 529) než ta

6 Keynesova obyčejná, humánní logika je charakteristická tím, že generuje nedokonalé, částečné až vágní poznání. Tato nedokonalost je nezbytností v organismickém – a nikoliv atomistickém – prostředí: „Vágnost [...] má svůj ontologický základ v samé formě reality a ti, kdož jsou oddáni [formalistické ekonomii], jež ‚předpokládá striktní nezávislost mezi zahrnutými faktory‘ ekonomického světa, pouze unikají [a zavírají oči] před [keynesovskou] vágností, když konstruují ontologie vhodné pro modelování pomocí ‚symbolických pseudomatematických modelů‘.“ (Davis, 1999, s. 511; cit. v Chicková; Dowová, 2001, s. 71; vlastní překlad)

7 „Zatímco logičtí [a empiričtí pozitivisté] se soustředili na rozvíjení univerzálních modelů a procedurálních pravidel, o nichž byli přesvědčeni, že vhodně charakterizují legitimitu vědecké praxe, postpozitivisté zdůrazňují růst [lidského poznání a] znalostí v čase, dynamiku změn v rámci jednotlivých disciplín a skutečné praktiky vědců.“ (Caldwell 1994, s. 68; vlastní překlad). Za přední postpozitivistické filozofy věd má Caldwell Thomase Kuhna, Paula Feyerabenda, Imreho Lakatose a Larryho Laudana. Přechod mezi pozitivismem a postpozitivismem pak symbolizuje učení Karla Poppera.

8 Kaldor rozlišuje determinované výstupy (ekvilibria) a výstupy nedeterminované. Prvně jmenované mohou být definovány jako takové, jichž je dosahováno nezávisle na trajektorii (path), která k jejich ustavení vede. Nedeterminované výstupy jsou naopak takové, které nejsou nezávislé na trajektorii, která k jejich docílení vede. (Setterfield 1998, s. 523)

pozdní z let sedmdesátých a osmdesátých, jež stavěla zejména na koncepci kumulativní příčinnosti:<sup>9</sup>

*[K]aldorova kritika ekonomie ekvilibria stojí na koncepci (kumulativní příčinnosti), která je pouze určitým podsouborem možností path-dependency tak, jak je autor popsal [v Kaldor (1934)].“ (Setterfield, 1998, s. 534; vlastní překlad)*

Během již zmíněného sporu se však Kaldor podle mnohých poprvé významněji, ačkoliv neuceleně projevil coby heterodoxní metodolog. V rámci sporu dvou Cambridgí, tedy té britské, jež je současně ideovou základnou britské větve postkeynesovské ekonomie, a té americké, kterou ve sporu reprezentovali zejména ekonomové Paul Samuelson a Franco Modigliani, se rozhořely dohady nejen o koncepci „kapitálu“:

*„Žádný spor v historii politické ekonomie nedosáhl takové prudkosti a nebyl veden s takovou energií jako řada na sebe navazujících výměn názorů mezi postkeynesovci a obhájci neoklasické teorie rozdělování na bázi mezní produktivity. Hlavním předmětem sporu byla pře o koncepci „kapitálu“, která vyústila v kritiku neoklasické teorie výroby a rozdělování založených na teorii mezní produktivity a produkčních funkcí, dále neoklasická teorie rovnováhy a ekonomického růstu.“ (Sojka et al., 2000, s. 153)*

Kaldorova kritika ortodoxie však zaujala ještě širší frontu, než tomu bylo u jeho kolegů ze stejné strany barikády, například Joan Robinsonové či Piera Sraffy (Boylan; O’Gorman, 1997, s. 503). Kaldor některé své kolegy z britské Cambridge označoval za „monisty“, a to proto, že podle nich, říkal, stačilo z celého neoklasického konceptu atakovat právě zejména teorii mezní produktivity. Z Kaldorova úhlu pohledu však existovaly i „[d]alší koncepty, k nimž je možno mít výhrady, neboť jsou v mnoha směrech více zavádějící než aplikace teorie mezní produktivity na dělbu mezd a zisků, jež byla hlavním předmětem diskuse“ (Kaldor, 1975, cit. v Boylan; O’Gorman, 1997, s. 504; vlastní překlad). Kaldor se proto zaměřil na kritiku celé teorie obecné rovnováhy neboli, jeho slovy, „ekonomie ekvilibria“, již měl na mysli zejména vyústění do podoby Arrow-Debreu-MacKenzieho systému (Setterfield, 1998, s. 524). Argumentoval přitom velmi přesvědčeně:

*„[Kaldor] [...] hlásal, že vliv, jehož docílila ‚ekonomie ekvilibria‘, je tak silný, že ‚se stal hlavní překážkou v rozvoji ekonomie jako vědy‘.“ (Kaldor, 1972, s. 1237, cit. v Boylan; O’Gorman, 1997, s. 504; vlastní překlad)*

Kaldorova ne-monistická kritika ortodoxie pramenila zejména z jeho koncepce „ekonomie jako vědy“. Tuto pozici lze přitom lokalizovat na průsečíku metodologických náhledů Keynesa a pozitivistů Vídeňského kruhu<sup>10</sup> (Boylan; O’Gorman, 1997, s. 505).

9 Kumulativní příčinnost značí kauzální „[k]ruhovou interakci mezi ekonomickými proměnnými; takovou, že dojde-li například ke zvýšení hodnoty proměnné X, indukují to změnu v proměnné Z, která dále vyústí opět ve změnu X, atd. Tato interakce probíhá neustále, aniž vede systém k ekvilibriu.“ (Setterfield 1998, s. 529; zvýraznění původní, vlastní překlad).

10 Myslitelé náležící k Vídeňskému kruhu dali pozitivismu jeho moderní podobu. Kruh neformálně sdružoval filozoficky orientované matematiky a další vědce, kteří tak od poloviny dvacátých let dvacátého století mohli po více než deset let diskutovat rozličná témata. K těm nejvýraznějším postavám tohoto debatního kruhu patřili Rudolf Carnap, Herbert Feigl, Otto Neurath, Karl Menger – syn proslulého ekonoma rakouské školy – a mnozí další.

Věda je v Kaldorově pojetí definována jako soubor teorémů vycházejících z empiricky odvozených předpokladů, tedy z pozorování, jenž zahrnuje takové hypotézy, které ob stojí ve verifikaci, a to jak vzhledem k předpokladům, tak i vůči predikcím. Ekonomové neoklasické a potažmo mainstreamové výzkumné tradice hřeší podle něj v obecné rovině nejen tím, že zásadně neverifikují realističnost předpokladů užitých v teorii obecné rovnováhy, ale zejména tím, že tyto předpoklady vůbec používají, neboť ty jsou buď neverifikovatelné – jako například předpoklad o výrobcích maximalizujících zisk či předpoklad o spotřebitelích maximalizujících užitek –, nebo jsou v přímém rozporu s empirickým pozorováním. V tomto směru Kaldor jmenuje mezi jiným koncepty dokonalého výhledu ve věcech budoucích, dokonalé konkurence či perfektní znalosti všech relevantních cen, jíž disponuje každý ekonomický subjekt. Při tom všem neexistuje podle něj v rámci neoklasické ekonomie žádná snaha vztáhnout tyto axiomatické koncepty k relevantnímu empirickému materiálu.

Neoklasika tedy trpí nejen „empirickou neadekvátností“ (Boylan; O’Gorman, 1997, s. 504), ale není v Kaldorových očích ani schopna pojmut komplexitu neustále se rozvíjejících trhů a potažmo celých ekonomických systémů. Kaldor přitom zřetelně odlišuje „velkou inovativní éru třicátých let“ od poválečného vývoje ortodoxie, který je charakteristický matematickou „kolonizací“ ekonomie. Tato kolonizace přišla podle něj ruku v ruce s touhou – zde si půjčuje výraz fyzika Wernera Heisenberga – vytvořit „matematický krystal“ v podobě neowalrasovského konceptu; takový dokonale logický systém, který již nebude možno dále vylepšit, ale jenž, dodává Kaldor, bude na druhou stranu nahlížet realitu mnohem pokřiveněji (Kaldor 1985, s. 60; Boylan; O’Gorman, 1997, s. 511).

Zásadním prvkem v alternativním Kaldorově vidění, které v jisté míře navazovalo na „evoluční paradigma“ Alfreda Marshalla (Boylan; O’Gorman, 1997, s. 511), byl průběžný a nevratný čas, kvůli jehož stálému běhu je nemožné předpokládat jakékoliv neměnné konstanty a kvůli němuž je změny třeba nahlížet jako systému endogenní, a nikoliv exogenní, což znatelně omezuje prostor pro predikci. A dále, jestliže jsou ekonomické síly vysvětlovány na základě interakce souboru exogenně daných proměnných s endogenními, vysvětlovanými proměnnými, pak mají-li být v rámci neowalrasovského pojetí času exogenní faktory považovány za stabilní, musí být zbaveny své závislosti na historii v těch nejpodstatnějších charakteristikách (Kaldor, 1985, s. 62). Důraz na historický čas je podle Dowové (1996) důkazem, že Kaldor v této fázi již sdílel jiný modus myšlení než ortodoxní ekonomové, a to modus babylonský.

V této souvislosti připomeňme, že prvky babylonského myšlení lze dle některých nalézt v Kaldorově raném, již citovaném díle:

*„Je nemožné [...] z daného souboru dat určit pozici ekvilibria, jestliže každý posloupný krok, učiněný za účelem dosažení rovnováhy, pozmění podmínky ekvilibria, a tudíž modifikuje konečnou pozici. To neplatí tehdy, panují-li takové podmínky, že buď (1) rovnovážný systém cen bude ustaven okamžitě, nebo (2) soubor skutečně dosažených cen ponechá podmínky rovnováhy nedotčené.“* (Kaldor, 1934, s. 124; zvýraznění původní, vlastní překlad)

Tyto dvě podmínky však vylučují jakoukoliv roli historie v determinaci konečného stavu, protože buď již po okamžitém ustavení rovnováhy nedochází k žádným přizpůsobením, nebo tato přizpůsobení nastávají „jako kdyby“ byla okamžitá, anebo je celý systém popisován v logickém čase, definovaném Robinsonovou (1962, s. 26) jako takový, v jehož průběhu nemají změny v ekonomickém chování a výsledcích tohoto chování žádný vliv na vstupní data platná při zahájení přizpůsobovacího procesu (Setterfield, 1998, s. 528).

Podle Setterfielda tedy už Kaldor v rané fázi své vědecké kariéry zřetelně rozpoznával limitace konceptu ekvilibria; interpretuje (1998, s. 528) tento Kaldorův postoj tak, že ten rozlišoval „rovnovážnou“ a „historickou metodu“, přičemž zatímco se zhruba v první polovině své kariéry přiklíněl k obhajobě ekvilibria, ve fázi druhé již uplatňoval historickou metodu. Kaldorovu kariéru tak nelze popsat jako lineární progresi, ale spíše jako „úplný kruh“. Limitaci konceptu rovnováhy si dle Setterfielda (1998, s. 528) byli vědomi i Léon Walras s Marshalllem, avšak Kaldor byl jedinečný v tom, že „přežil“ své rovnovážné období a že se nakonec přiklonil ke zcela odlišnému náhledu, ke zcela odlišnému módu myšlení.

Jak již jsme uvedli, Kaldor nepředložil žádné ucelené metodologické dílo a jeho náhledy v této oblasti je nutno jako střípky sbírat z mnohých teoretických spisů. Takový stav ovšem umožňuje, aby byla jeho metodologická pozice uceleněji interpretována jinými. V následující kapitole poskytneme interpretaci Kaldorova metodologického díla z pohledu kritického realismu. Konceptci ale nejprve představíme a detailněji rozebereme.

### 3. Kritický realismus

Řada ekonomů (viz Lee, 2000, s. 3) argumentuje, jak jsme již naznačili, že ontologická báze postkeynesovské ekonomie je utvářena na podkladě kritického realismu.

*„Ontologii, která je konzistentní se sdílenými předpoklady a přesvědčením zástupců postkeynesovské ekonomie, je kritický realismus.“ (Lee, 2000, s. 3; vlastní překlad)*

Kritický realismus však lze vztáhnout k více heterodoxním výzkumným tradicím. Fleetwood (1996, s. 729) označuje některé filozofické přístupy Augusta von Hayeka<sup>11</sup> za *quasi* kriticky realistické a doplňuje (1996, s. 732), že „ontologie kritického realismu, nebo něco, co se jí přibližuje, je implicitně předpokládána v jistých aspektech“ dalších heterodoxních tradic, například v díle Karla Marxe (Pratten, 1994) či v institucionálním přístupu Johna R. Commonse (Lawson, 1994). Jinde Fleetwood uvádí svůj nástin kritického realismu, a to i ve vztahu k rétorickému přístupu<sup>12</sup> a empirismu, takto:

*„Být realistou znamená hlásat existenci některých sporných druhů entit, jako jsou gravitony, ekvilibria, užítky, třídní vztahy a další. Být vědeckým realistou znamená hlásat, že tyto entity existují nezávisle na našem povědomí o nich. Takové entity, na rozdíl od postmodernistického náhledu rétoriků, nejsou něčím, co by bylo vytvářeno v běhu diskurzu, jenž byl užit k jejich zkoumání. Takové entity [ovšem], na rozdíl od náhledu empiriků, nejsou ani stlačeny do sféry pozorovatelného. Být kritickým realistou [poté] znamená rozšířit tyto pohledy i na oblast společenských věd.“ (Fleetwood, 2002, s. 29; zvýraznění původní, vlastní překlad)*

11 Ke vztahu kritického realismu a (neo)rakouské výzkumné tradice v ekonomii viz Martin (2009).

12 Rétorický přístup – částečně podobný „antropologickému“, při němž se filozofové dívají přes ramena vědcům při jejich každodenní praxi (Peterová, 2001, s. 574) – se zaměřil na konverzační praxi ekonomů – na podobu jejich psaných textů, stejně tak jako na jejich ústní komunikaci. Ekonomové jsou nahlíženi jako „obyčejní lidé“, kteří se o své pravdě snaží přesvědčit ostatní – zdůvodněním například ve formě analogie, metafory, symetrie, introspekce atd. Ekonomická argumentace je tedy na honu vzdálená pozitivistickým předpisům pro epistemologii. Vůdčí představitelkou tohoto směru je Deirdre McCloskeyová. Uskali Mäki (např. 1988) pak rozvinul svébytný přístup k ekonomické metodologii, když se pokusil zkombinovat některé prvky rétorického konceptu a (kritického) realismu; detailněji rozebráno v Kovanda (2006).

Dowová (1996, s. 44) pak kritickým realistům v podstatě přisuzuje užívání babylonského módu myšlení.

Kritický realismus vychází především z díla filozofa Roye Bhaskara (např. 1978). Kupříkladu Tony Lawson, jeden z čelných představitelů tohoto směru mezi ekonomy, ve svém, v tomto ohledu zásadním, díle *Economics and Reality* (1997) Bhaskara frekventovaně zmiňuje. Jedním z klíčových Bhaskarových tvrzení je, že ontologie empirického realismu, tak jak ji hlásá pozitivistická filozofie věd, nemůže přírodním vědám zaručit úspěch. Realisté vytýkají pozitivistům v základní rovině to, že přehlížejí ontologické aspekty, a že se dopouštějí „epistemického omylu“, když ontologická témata zahrnují pod epistemologická (Lawson, 1997, s. 33; Peterová, 2001, s. 574). Omyl je to proto, neboť každý přístup k vědě musí být nutně založen na určité ontologii (Peterová, 2001, s. 574).

Bhaskar proto nabízí alternativu v podobě jiného realismu, a sice transcendentálního. Transcendentální realismus se snaží nalézt řešení rozporu mezi empirií otevřených a uzavřených systémů. Vědecké zákony jsou podle Bhaskara často formulovány na základě pozorování v laboratorních podmínkách, zatímco realita je charakteristická svojí otevřeností, neboli tím, že „*různé generativní mechanismy operují naráz, a tedy se mohou navzájem posilovat, zeslabovat či dokonce eliminovat*“ (Baert, 1996, s. 515–16; vlastní překlad).

Základním stavebním kamenem transcendentálního realismu je *stratifikovaná teorie reality*. Ta popisuje tři vzájemně výlučné úrovně či domény: aktuální, empirické a ne-aktuální, avšak reálné. Aktuální doména zahrnuje objektivní jevy a události. Empirická pak sestává z našich zkušeností ohledně těchto jevů a událostí. Ne-aktuální, neboli „hluboká“ doména se skládá ze struktur, sil, mechanismů a tendencí<sup>13</sup>, které tyto zmíněné události a jevy na úrovni aktuální domény „transfaktuálně“<sup>14</sup> (viz Downward; Mearman, 2007, s. 12) řídí či ovlivňují. Ne-aktuální doména není přístupná lidskému pozorování, ale je reálná. To je zásadní rozdíl oproti pozitivismu: pro pozitivistu jsou reálné pouze entity na úrovni empirické domény. Realismus je v transcendentálním pojetí nutno číst jako realismus aristotelovského typu; realismus s metafyzickými prvky (Lawson, 1989, s. 62).

Reálnost ne-aktuální domény plyne z *kritéria kauzality*, podle něhož je reálné vše, co vyvolává nějaký efekt. Klasickým příkladem je padající podzimní list (Lawson, 1997, s. 22). Je zřejmé, že i tento objekt podléhá *reálným* gravitačním zákonům, avšak ty se ne vždy projevují, *aktualizují*, přímo, neboť trajektorii padajícího listu ovlivňuje celá řada dalších mechanismů, například aerodynamických či tepelných sil. Ačkoliv list může ve vzduchu poletovat třeba i směrem vzhůru, nijak to nepopírá gravitační

13 *Struktury* zahrnují základní podmínky potřebné pro možný vznik daného fenoménu; sestávají ze *sil*, které mohou, avšak nemusí, být aktivizovány, a jestliže jsou aktivizovány, mohou, avšak opět nemusí, být aktualizovány v podobě aktuálních událostí, jevů a stavů. *Mechanismus* je vlastně *modus operandi* jednotlivých struktur a existuje jako síla, která struktury směřuje k projevení se určitým způsobem. Takováto operace mechanismu, jestliže je aktivizována, dává síly do pohybu, čímž vznikají *tendence*. Tendence je kontinuální, průběžná aktivita, která může, avšak nemusí, být aktualizována v konkrétních událostech či stavech. (Martins, 2006, s. 6; viz také Lawson, 1997)

14 „*Kauzální mechanismy [...] operují transfaktuálně: navzdory tomu, že jsou přítomny, jejich projev může být narušen jinými kauzálními mechanismy tak, že i když jde o projev zásadní a bytostný, nemusí být zjevný či se dokonce nemusí aktualizovat.*“ (Martin, 2009; s. 520, vlastní překlad)

zákon, spíše to hovoří o nedostatečné synchronizaci mezi aktuální a „hlubokou“, reálnou doménou (Baert, 1996, s. 515).

Realisté zpochybňují rovněž koncept kauzality, jak jej uvedl David Hume, na němž pozitivismus staví. Ten říká, že jestliže jev  $X$  je pravidelně následován jevem  $Y$ , splňuje to nutnou i postačující podmínku pro tvrzení, že  $X$  je příčinou  $Y$ . Vysvětlení, *jak* je  $Y$  dosaženo, již nenáleží do empirické reality, a nemělo by tedy, míní pozitivisté, vstupovat do debaty ohledně příčinnosti mezi  $X$  a  $Y$ . Naproti tomu podle transcendentálních i kritických realistů by vysvětlení mělo sestávat ze všech relevantních struktur a sil, které daný fenomén řídí či ovlivňují, neboť existence otevřených systému činí pozitivistické hledání pravidelností bláhovým. S tím souvisí i problematické využití verifikace či falzifikace, jelikož obě stojí na předpokladu uzavřených systémů (Bhaskar, 1978, kap. 2).

Filozofie transcendentálního realismu tudíž předkládá tvrzení, že svět se skládá z objektů, jevů či událostí, které jsou strukturovány tak, že nemohou být redukovány pouze na aktuální fenomény, což opět kontrastuje s empirickým realismem pozitivismu. A dále, všechny tyto fenomény existují a operují více či méně nezávisle na našem povědomí o nich. Transcendentální realismus není ani primárně induktivistický, ani deduktivistický. Místo toho jeho představitelé obhajují metodu *retrodukce*, někdy také *abdukce*.<sup>15</sup> Retrodukce umožňuje vysvětlit i „hluboké“ mechanismy, struktury, síly a tendence:

*„V případě retrodukce se [badatel] pokouší nahlédnout nově pozorovaný fenomén tím, že užívá metafor a analogií s již dobře známými mechanismy. Může [tak] identifikovat hlubší struktury, které nějak ovlivňují pozorování. Retrodukcí se kritický realista snaží obsáhnout kreativní proces vědecké aktivity.“* (Baert, 1996, s. 516; vlastní překlad)

*„[Při retrodukcí] začínáme [mezi jiným] s intuitivními vhledy [...], které máme ohledně aktuálních událostí. Vysvětlení pak sestává z pokusu o pochopení, které druhy mechanismů, tendencí a struktur by mohly být zodpovědné za vznik a podobu těchto aktuálních událostí.“* (Peterová, 2001, s. 575; vlastní překlad)

15 Charles S. Peirce, pragmatický filozof, který pojem retrodukce do moderní filozofie uvedl, přitom argumentuje, že abdukce není správným výrazem pro tento postup, a vedle retrodukce navrhuje ještě název *redukce* (viz Velupillai, 2005, s. 870).

Užijeme-li formalismů, lze rozdíl mezi dedukcí a retrodukcí/abdukci nahlédnout následovně. Klasická deduktivní (a hypoteticky-deduktivní) procedura vychází z konečného počtu premis a jednosměrně vede ke konkluzi, tedy

$$P_1, \dots, P_n \Rightarrow C,$$

kde  $P$  je jakákoliv premisa, včetně axiomů a pomocných hypotéz, a  $C$  je konkluze (predikce). Odvození je tedy jisté a monotónní (v tom smyslu, že dodatečné informace nečiní předchozí konkluzi neplatnou). Abduktivní proceduru lze oproti tomu popsat následovně, jako „obrácenou dedukci s dodatečnými podmínkami“ (Alisedaová, 2003, s. 26):

$$P_k \Leftarrow C, P_1, \dots, P_{k-1}, P_{k+1}, \dots, P_n,$$

kde  $P_k$  odpovídá „abdukované“ premise (vysvětlení),  $P_{k-1}$  a  $P_{k+1}$  vyjadřují teorie, z nichž procedura vychází (a s nimiž musí být konzistentní), a  $P$  je jakákoliv premisa. Abdukce, na rozdíl od dedukce, začíná „danou“ konkluzí či empirickou evidencí, přičemž premisy jsou „výstupem odvozovacího procesu“. Abdukce tedy postupuje ve směru od evidence k vysvětlení (Alisedaová, 2003, s. 31; McMaster; Watkins, 2006, s. 8). Povaha abduktivního vysvětlení „[z]vyráží absenci dualismu mezi fakty/pozorováními/daty a teorií, který je inherentní hypoteticko-deduktivním systémům“ (McMaster; Watkins, 2006, s. 8; vlastní překlad).

Zjištění plynoucí z retrodukce hovoří nikoliv o tom, co se stane, když budou ty a ty podmínky splněny, nýbrž o tom, které „hluboké“ struktury ten a ten jev zrovna ovlivňují (Bhaskar, 1978). Alternativně lze retrodukci neboli abdukci popsat jako hledání nejlepšího vysvětlení:

*„[A]bdukce, tak jak ji užívají lawsonovští kritičtí realisté, bývá chápána jako postulování teoretických entit, které, ačkoliv jsou neempirické, jsou nejlepším vysvětlením pozorovatelných událostí [a jevů], přičemž takovéto postulování není ani induktivní, ani deduktivní [povahy].“* (Boylan; O’Gorman, 1997, s. 507; vlastní překlad)

Zatímco Bhaskar vztáhnul svůj koncept transcendentálního realismu zejména k ontologii věd přírodních, Lawson a někteří další autoři jej uplatňují i ve vědách společenských; ruku v ruce s přesvědčením, že sociální sféra je zde obdobně stratifikována, strukturována i fundamentálně otevřena.

Fleetwood (1996, s. 733) tak může jako příklad uvést, že to, že ekonomické subjekty vstupují do vzájemně výhodných transakcí, je děním v aktuální doméně; to, že můžeme předpokládat, že k těmto směnám dochází bez podvodů a jinak nekalého jednání, se vztahuje k doméně empirické; a to, že existují pravidla v podobě majetkových práv, která řídí dění v aktuální doméně, je věcí „hlubokých“ struktur. Svoboda (2002, s. 68) doplňuje, že pojem „kritický realismus“ vlastně vznikl spojením pojmů „transcendentální realismus“ a „kritický naturalismus“, jehož jádro tkví v tom, že „podřizuje přírodní i sociální říši téže ontologii“. A ačkoliv si je Lawson vědom určitých rozdílů mezi oběma říšemi, aplikuje transcendentální realismus – v podobě realismu kritického – na ekonomii, přičemž je přesvědčen, že pokud se ekonomie stane úspěšnou vědou v duchu věd přírodních, zvýší se i její potenciál pro formulování optimálních hospodářsko-politických doporučení. (Lawson, 1997, s. 277; Peterová, 2001, s. 576, 584).

Krátce ovšem nastiňme tyto méně fundamentální rozdíly, které mezi oběma říšemi, přes svůj „naturalismus“, spatřují kritičtí realisté. Za prvé, existence společenských struktur, na rozdíl od struktur přírodních, je závislá na praktických aktivitách, které ty samé struktury pomáhají konstituovat. Baert (1996, s. 516–17) uvádí příklad anglické gramatiky, jejíž struktura umožňuje anglicky mluvícím vyjádřit sama sebe. Struktura anglického jazyka tedy konstituuje aktivitu mluvení a vyjadřování se, avšak tato struktura nebude existovat, jestliže lidé přestanou anglicky mluvit. Za druhé, opět na rozdíl od přírodních struktur, společenské struktury neexistují nezávisle na koncepcích a definicích jednotlivců. Zde, jak poznamenává Baert (1996, s. 517), následují kritičtí realisté hermeneutiky, když společenskou sféru nahlíží jako prekonceptualizovanou. A zatřetí, společenské struktury jsou na rozdíl od těch přírodních jen relativně stálé. Lidé jsou schopni jednotlivé struktury nahrazovat jinými, což následně společenské struktury dynamizuje.

Tváří v tvář specifickým společenských věd obhajují někteří kritičtí realisté *transformační model sociální akce* (TMSA). Ten hraje ústřední roli v překlenutí rozporů mezi metodologickým individualismem a kolektivismem. TMSA nahlíží společenskou strukturu jako entitu, která přesahuje jednotlivce, a zároveň jako nezamýšlený produkt lidské agentury (Baert, 1996, s. 517). Bhaskar jeho rozvinutím zkombinoval,

a po vzoru Bergera našel střední cestu mezi Durkheimovou a Weberovou sociální ontologií<sup>16</sup> (viz Fleetwood, 1996, s. 734).

Jinými slovy, zatímco individuální agentura je důležitá – a fundamentálním nedostatkem mainstreamové ekonomie je, že tuto důležitost popírá, když individuu přisuzuje vlastně jen jednu možnost (racionální) akce –, nemůže být tato agentura chápána nezávisle na společenské struktuře, jejíž je součástí (Peterová, 2001, s. 577). Ekonomické subjekty jednoduše nejednají ve vakuu. Otevřenost společenských systémů a důležitost sociálních struktur pro agenturu jednotlivce jsou právě těmi zásadními složkami, jimiž Lawson zdůvodňuje užití Bhaskarovy teorie stratifikované reality i na úrovni sociální sféry, jmenovitě v ekonomii (Peterová, 2001, s. 577).

*„Zatímco v přírodních vědách hlásá vědecký realismus, že objekty vědeckého poznání existují a projevují se nezávisle na vědeckém zkoumání, ve vědách společenských je důležité nahlédnout, že ačkoliv víme, že sociální struktury jsou reálné mocí efektů, jež způsobují, neexistují tyto nezávisle na vědomí a lidské agentuře.“* (Peterová, 2001, s. 579; vlastní překlad)

Mainstreamová ekonomie selhává dle kritických realistů vedle jiného v tom, že se dopouští omylu *ignoratio elenchi*,<sup>17</sup> a sice proto, že přehlíží otevřenost společenských systémů a dedukuje závěry ohledně jednání ekonomických aktérů v rámci systémů uzavřených (Fleetwood, 2002, s. 31). Dedukci lze však uspokojivě uplatnit jen tehdy, když vycházíme z takové ontologie, „ontologie atomizovaných jevů“ (Fleetwood, 2002, s. 30), která přiznává existenci pouze aktuální a empirické doméně, nikoliv doméně reálné. Kritický realismus tento rozpor řeší podle Fleetwooda tím, že umožňuje práci právě i s doménou reálnou, a to v rámci „kauzálně-explanačního módu teoretizování“ (Fleetwood, 2002, s. 31). Existence reálné domény implikuje, že konsekvence konkrétních událostí nemohou být dedukovány ani predikovány (jako nelze predikovat trajektorii padajícího listu, jestliže například vane poněkud čerstvější vítr). Místo toho mohou být sociální struktury a kauzální mechanismy, které tyto události řídí a ovlivňují, pouze odkryty, popsány a jejich chování vysvětleno. Presvědčivost a síla tohoto vysvětlení by měla být dle kritických realistů jedním ze zásadních cílů ekonomie a zároveň též epistemickým kritériem pro hodnocení teorií.

*„Z pohledu [...] vědeckého [kritického] realisty je ekonomický svět podobný hodinám v tom, že obě sdílí povrch a hlubokou čili skrytou strukturu. Zatímco pozorujeme povrchové jevy, [číselník či pohyb ručičky], jsou [pod číselníkem] skryty kauzální mechanismy, které utvářejí pozorovatelné jevy nebo [„ještě skrytější“] mechanismy, které generují tyto*

16 Náhled, z něž vychází Émile Durkheim, odpovídá stavu, kdy společnost existuje nezávisle na jednání jednotlivce. Řečeno bez obalu, jednání jednotlivce je výsledkem tlaku sociálních struktur; schématicky struktury → (utváří) → jednání jednotlivců. „Voluntaristický“ postoj Maxe Webera odpovídá takové situaci, kdy jednotlivci vytvářejí svými činy společnost; schématicky jednání jednotlivců → (utváří) → společnost. Třetí z význačných sociologů, Peter Berger, pak zastává „dialektickou“ pozici, když považuje oba předešlé náhledy za redukcionistické, a hlásá reciproční příčinnost, dle níž akce jednotlivců ovlivňují společnost, ta nazpět jejich jednání, atd.; schématicky jednání jednotlivců → (utváří) → společnost → (utváří) → jednání jednotlivců → atd., atd. (viz Fleetwood, 1996, s. 734).

17 Omyl obecně spočívá v předkládání argumentů, které jsou samy o sobě platné, leč neadresují daný specifický problém.

„skryté kauzální mechanismy“. Epistemickou metou ekonomické teorie je konstrukce teoretických modelů, které umožní ekonomům objevit tyto skryté příčiny a procesy.“ (Boylan; O’Gorman, 1997, s. 506; vlastní překlad)

Jak však popsat reálnou doménu, která není pozorovatelná? Lze tak vůbec učinit? Začneme od konce. Fleetwood (2002, s. 35) argumentuje, že Hayek uspěl v deskripci nepozorovatelného, když popsal společenská pravidla, která jsou nutná pro správný chod cenových mechanismů. Stejně tak Marxovi se podařilo popsat schopnost lidské práce vytvářet zisk. Oba fenomény jsou nehmatatelné, nepozorovatelné, nevnímavé, přesto popsitelné, či alespoň „popsitelné“ (uvozkami rozlišuje Fleetwood popis pozorovatelného a „popis“ nepozorovatelného).

Jak tedy „popsat“ reálnou doménu, která není pozorovatelná? Takováto „deskripce“ zahrnuje tři procesy. Nejprve v procesu *abstrakce* vypustíme relativně nedůležité aspekty, které by při „popisu“ fungovaly spíše jako rušivé elementy. Poté následuje proces *retrodikce*. Tak je označován implicitně kreativní proces, v němž badatel ve své mysli „listuje“ již nabytými znalostmi o jiných kauzálních mechanismech, strukturách a tendencích. Závěrečný proces již zmíněné *retrodukce* je, jak víme, explicitně kreativním procesem, v němž již badatel, například za pomoci metafory nebo analogie, konstruuje kategorii, „popisuje“ nepozorovatelné, hledá nejlepší vysvětlení. (Fleetwood, 2002, s. 38; Boylan; O’Gorman, 1997, s. 509).

„Kritičtí realisté tvrdí, že ekonomové konstruují teorie při různých úrovních abstrakce, a sice *retrodikci* některých již akceptovaných teorií kauzálních mechanismů, a *retrodukcí* některých kauzálních mechanismů takových, jež, existují-li, mohou zkoumané jevy ovlivňovat.“ (Fleetwood, 2002, s. 38; vlastní překlad).

Shrneme-li, dle přesvědčení kritických realistů lze vztáhnout zásadní aspekty transcendentálního realismu, při uplatnění kritického naturalismu, na vědy přírodní i společenské. Kritický realismus v ekonomii tak může vycházet z naturalistické pozice, aniž by tím pádem musel nutně padnout do tenat pozitivistické epistemologie. Stejně jako jsou kritičtí realisté kritičtí k pozitivismu, neshledávají však uspokojivými ani relativistické tendence éry postpozitivismu.

S kritikou pozitivismu i s omylem *ignoratio elenchi* souvisí další klíčová meta kritických realistů, jíž chtějí v ekonomii dosáhnout, a sice „*ukázat, o kolik více úspěšná může tato disciplína být, vzdá-li se svých závazků vůči deduktivismu*“ (Peterová, 2001, s. 574; vlastní překlad).

Snad nejvíce přitom ekonomičtí kritičtí realisté brojí proti instrumentalismu.<sup>18</sup> Z jejich pohledu neexistuje nic jako symetrie vysvětlení a predikce; vysvětlení by měla být dána zřejmá priorita. Jak však hodlají svého cíle dosáhnout a ekonomii přesměrovat směrem od deduktivismu či instrumentalismu?

„Můj ústřední argument shrnu takto. [Základní nedostatek] současné mainstreamové ekonomie neleží na úrovni rozsáhlé teorie, jak hlásá mnoho kritiků, leč na úrovni metodologie.“ (Lawson, 1997, s. 282; vlastní překlad).

18 Instrumentalisté, nejviditelněji Milton Friedman, hlásají následující. Teorie nemusí být realistická, nemusí být ani pravdivá či nepravdivá, stejně jako instrumenty nejsou ani pravdivé, ani nepravdivé; stačí, když její instrumenty umožňují úspěšnou, platnou a legitimní predikci.

Lawson (1997) se snaží ukázat slabiny mainstreamové ekonomie více či méně explicitně na poli metodologie samotné a následně rovněž v konkrétních případech ekonomických teorií či ekonometrických přístupů. Argumentuje, že problémy spojené s rozvojem ekonomické teorie (např. limitace v teorii racionální volby) i ekonometrie (viz Lucasova kritika) lze lépe nahlédnout a pochopit z pozic kritického realismu. Především pak hlásá, že zmíněné problémy zůstanou nevyřešeny tak dlouho, jak dlouho budou pozitivistické tendence odsunovat ontologické aspekty na vedlejší kolej, jak dlouho bude vědecké bádání redukováno na odhalování stabilních vztahů a konjunkcí mezi atomizovanými jevy a jak dlouho bude na epistemologické úrovni praktikován přístup metodologického individualismu. To vše, aniž by Lawson zamítal vědeckost ekonomie či její fundamentální totožnost s vědami přírodními.

Klíčovou pomůckou je Lawsonovi koncept „demi-regs“, neboli polopravidelnosti (viz Svoboda, 2002), který dobře umožňuje vysvětlení z pozic kritického realismu. Polopravidelnost je relativně stálá pravidelnost, s níž dochází k určitému jevu, události či tendenci, která však přesto nenabývá univerzálního charakteru (Lawson, 1997, s. 204). Koncept polopravidelností má blízko ke Kaldorovu konceptu stylizovaných faktů v jeho původní formě (Peterová, 2001, s. 578). Polopravidelnost je poměrně stálý vztah skutečně pozorovaný v ekonomickém světě, a nikoliv fiktivní minipříběh v duchu soudobých „stylizovaných faktů“ hojně užívaných ekonomii hlavního proudu.

Připomeňme závěrem, když už jsme se vrátili ke Kaldorovi, že kritičtí realisté (např. Lawson 1989) taktéž rekonstruují Kaldorův přístup z pohledu současné metodologie, přičemž argumentují, že vědecký realismus, zejména ten kritický, poskytuje nejpřesvědčivější interpretaci jeho díla.<sup>19</sup>

#### 4. Závěr

V předloženém textu jsme představili metodologické přístupy spjaté s postkeynesovskou výzkumnou tradicí. Po částečně historickém exkurzu za metodologickými náhledy Johna Maynarda Keynesa a Nicholase Kaldora jsme nastínili koncept kritického realismu, který na učení těchto ekonomů tak či onak navazuje a který nepostrádá ambice fungovat jako alternativní k mainstreamovému pojetí ekonomické metodologie, či toto pojetí zcela nahradit, a tím učinit ekonomii jako takovou více relevantní.

Tyto ambice mohou v současné době získat oporu v aktuálním stavu ekonomického systému, který je významně dotčen důsledky globální finanční krize, za níž dle mnohých kritiků stojí i nevhodné teorie a modely mainstreamové ekonomie. V této souvislosti je často zmiňován postkeynesovský ekonom Hyman Minsky, který ve svých, z pohledu mainstreamové ekonomie alternativních dílech (např. 1982) velmi konzistentně upozorňoval na možnost vzniku takové krize, jež v letech 2007 a 2009 skutečně udeřila. I to je důvod, proč se metodologickými aspekty postkeynesovské výzkumné tradice – stejně jako některých jiných heterodoxních tradic – detailně zabývat.

19 Jiný směr v metodologii heterodoxní ekonomie, kauzální holismus, jenž v mnohém na kritický realismus reaguje, poskytuje další interpretaci Kaldora. Kauzální holisté doslova uvádějí, že tato „představuje více směřodatnou rekonstrukci Kaldorovy ústřední kritiky ortodoxní ekonomie ekvilibria, než jakou poskytuje kritický realismus“ (Boylan; O’Gorman, 1997, s. 505; vlastní překlad).

## Literatura:

- ALISEDÁ, A. 2003. Mathematical reasoning vs. abductive reasoning: a structural approach. *Synthese*. 2003, Vol. 134, pp. 25–44.
- BAERT, P. 1996. Realist philosophy of the social sciences and economics: a critique. *Cambridge Journal of Economics*. 1996, Vol. 20, pp. 513–522.
- BHASKAR, R. 1978. *A Realist Theory of Science*. 2. vyd. Brighton: Harvester, 1978. ISBN: 0391005766.
- BOYLAN, T.; O'GORMAN, P. 1997. Kaldor on method: a challenge to contemporary methodology. *Cambridge Journal of Economics*. 1997, Vol. 21, pp. 503–517.
- CALDWELL, B. J. 1994. *Beyond Positivism*. 3. vyd. London: Routledge, 1994. ISBN: 0415109116.
- CHICK, V.; DOW, S. C. 2001. Formalism, logic and reality: a Keynesian analysis. *Cambridge Journal of Economics*. 2001, Vol. 25, pp. 705–21.
- DAVIS, J. B. 1999. Common sense: a middle way between formalism and post-structuralism? *Cambridge Journal of Economics*. 1999, Vol. 23, No. 4, pp. 503–515.
- DOWNWARD, P.; MEARMAN, A. 2007. Retrodution as mixed-methods triangulation in economic research: reorienting economics into social science. *Cambridge Journal of Economics*. 2007, Vol. 31, No. 1, pp. 77–100.
- DOW, S. C. 1996. *The Methodology of Macroeconomic Thought*. 2. vyd. Cheltenham: Edward Elgar, 1996. ISBN: 1852789808.
- DOW, S. C. 1997. Mainstream Economic Methodology. *Cambridge Journal of Economics*. 1997, Vol. 21, No. 1, pp. 73–93.
- FLEETWOOD, S. 1996. Order without equilibrium: a critical realist interpretation of Hayek's notion of spontaneous order. *Cambridge Journal of Economics*. 1996, Vol. 20, pp. 729–747.
- FLEETWOOD, S. 2002. Boylan and O'Gorman's causal holism: a critical realist evaluation. *Cambridge Journal of Economics*. 2002, Vol. 26, pp. 27–45.
- KALDOR, N. 1934. A classificatory note on the determinateness of equilibrium. *Review of Economic Studies*. 1934, Vol. 2, pp. 122–136.
- KALDOR, N. 1972. The irrelevance of equilibrium economics. *Economic Journal*. 1972, Vol. 82, No. 4, pp. 1237–55.
- KALDOR, N. 1975. What is wrong with Economic Theory? *Quarterly Journal of Economics*. 1975, Vol. 89, No. 3, pp. 347–357.
- KALDOR, N. 1985. *Economics Without Equilibrium*. 1. vyd. Cardiff: University College Cardiff Press, 1985. ISBN: 0906449871.
- KEYNES, J. M. 1979. The Treatise on Probability. Přebitisk vydání z roku 1921 (London: Macmillan). New York: AMS Press, 1979. ISBN: 0404145639.
- KOVANDA, L. 2006. Momenty filozofie věd v komparaci škol ekonomického myšlení. Diplomová práce, vedoucí: M. Sojka. Praha: Institut ekonomických studií FSV UK, 2006.
- KOVANDA, L. 2009. *Příběh dokonalé bouře a hovory (nejen) s lauréáty Nobelovy ceny o finanční krizi*. Praha: Mediacop, 2009. ISSN 1804-1701.
- LAWSON, C. 1994. The transformational model of social activity and economic analysis: a reinterpretation of the work of J. R. Commons. *Review of Political Economy*. 1994, Vol. 6, No. 2.
- LAWSON, T. 1989. Abstraction, tendencies and stylised facts: a realist approach to economic analysis. *Cambridge Journal of Economics*. 1989, Vol. 13, No. 1, p. 59.
- LAWSON, T. 1997. *Economics and Reality*. 1. vyd. London and New York: Routledge, 1997. ISBN: 0415154219.
- LAWSON, T. 2006. The nature of heterodox economics. *Cambridge Journal of Economics*. 2006, Vol. 30, No. 4, pp. 483–505.
- LEE, F. S. 2000. Theory Creation and the Methodological Foundations of Post Keynesian Microeconomics. Příspěvek prezentovaný na Cambridge Realist Workshop, Cambridge, 2000.

- MARTIN, A. 2009. Critical realism and the Austrian paradox. *Cambridge Journal of Economics*. 2009, Vol. 33, No. 3, pp. 517–531.
- MARTINS, N. 2006. Capabilities as causal powers. *Cambridge Journal of Economics*. 2006, Vol. 30, pp. 671–685.
- MÄKI, U. 1988. How to combine rhetoric and realism in the methodology of economics. *Economics and Philosophy*. 1988, Vol. 4, No. 1, pp. 89–109.
- MCMASTER, R.; WATKINS, C. 2006. Economics and underdetermination: a case study of urban land and housing economics. *Cambridge Journal of Economics*. 2006, Vol. 30, No. 6, pp. 901–922.
- MINSKY, H. 1982. *Can „it“ happen again?* 1. vyd. Armonk (N.Y.): M. E. Sharpe, 1982. ISBN: 0873322134.
- PASINETTI, L. L. 2005. The Cambridge school of Keynesian Economics. *Cambridge Journal of Economics*. 2005, Vol. 29, pp. 837–848.
- PETER, F. 2001. Rhetoric vs realism in economic methodology: a critical assessment of recent contributions. *Cambridge Journal of Economics*. 2001, Vol. 25, pp. 571–589.
- PHEBY, J. 1988. *Methodology and Economics: A Critical Introduction*. 1. vyd. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Macmillan Press, 1988. ISBN: 033338511X.
- PRATTEN, S. 1994. Structure, agency and Marx's analysis of the labour process. *Review of Political Economy*. 1994, Vol. 5, No. 4.
- ROBINSON, J. 1962. *Essays in the Theory of Economic Growth*. 1. vyd. New York: St. Martin's, 1962. ISBN: 978-0312263904.
- SETTERFIELD, M. 1998. History versus equilibrium: Nicholas Kaldor on historical time and economic theory. *Cambridge Journal of Economics*. 1998, Vol. 22, pp. 521–537.
- SOJKA, M. et al. 2000. *Dějiny ekonomických teorií*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-991-X.
- SVOBODA, M. 2002. *Pojem fundamentální nejistoty v postkeynesovské ekonomické teorii*. Diplomová práce, vedoucí: M. Sojka. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2002.
- VELUPILLAI, K. V. 2005. The unreasonable ineffectiveness of mathematics in economics. *Cambridge Journal of Economics*. 2005, Vol. 29, pp. 849–872.

## CRITICAL REALISM AS AN ONTOLOGICAL BASIS OF POST-KEYNESIANISM

**Lukáš Kovanda**, Faculty of Economics and Public Administration, University of Economics, Prague, nám. W. Churchilla 4, CZ – 130 67 Prague 3 (lukas.kovanda@seznam.cz).

### Abstract

In the following text we introduce those approaches to the methodology of economics that are relevant from the perspective of post-Keynesianism. After a partially historical outline of philosophical and methodological stances of John Maynard Keynes and Nicholas Kaldor we attempt to shed some light on a more recent methodological concept, critical realism. This approach is in one way or in other influenced by the two economists' ideas in the realm, as well as some other

post-Keynesians. We argue that this, originally heterodox, concept has had an ambition not only to operate as an alternative to the methodology of mainstream, orthodox economics, but to substitute it and thus, proponents say, make economics as such more relevant.

**Keywords**

methodology of economics, heterodoxy, orthodoxy, mainstream, post-Keynesianism, Nicholas Kaldor, critical realism

**JEL Classification**

B29, B31, B41, B50